

De Middeleeuwen

Godfried van Leuven wordt hertog van Neder-Lotharingen (13 mei 1106)

Op Pinksteren, 13 mei 1106, zijn veel vooraanstaanden aanwezig voor de viering in de imposante dom van Worms. Ook de jonge graaf van Leuven, Godfried, is in de kerk. Ze zijn er op uitnodiging van de kersverse Roomse koning Hendrik V, de gekozen maar niet gekroonde keizer van het Duitse rijk. Hij had zijn vader Hendrik IV tot troonsafstand gedwongen en hem gevangen gezet. Vader was echter kunnen ontsnappen en beiden hengelen nu naar nieuwe bondgenoten. In de tweede helft van februari van dat jaar was elke avond een staartster aan het uitspansel te zien geweest. Een natuurfenomeen dat de mensen angst had ingeboezemd en nog lang bleef nazinderen. Voor sommige aanwezigen was de ondergang van de oude keizer voorspeld door dit wonderlijke hemelverschijnsel.

Godfried I van Leuven (ca. 1063 - 25 januari 1139) was de grondlegger van het latere hertogdom Brabant. Hij was de zoon van graaf Hendrik II van Leuven en Adela van Betuwe. Hertog Hendrik I van Limburg van Neder-Lotharingen was een trouwe vazal van keizer Hendrik IV. Toen Hendrik V zijn

vader afzette, bood hertog Hendrik onderdak aan Hendrik IV. Uiteindelijk verloor Hendrik daardoor zijn hertogstitel en op 13 mei 1106 werd Godfried benoemd tot hertog van Neder-Lotharingen (als Godfried V) en markgraaf van Antwerpen.

Godfried, graaf van Leuven, ziet in de komeet een meer gunstig signaal, vooral voor hem persoonlijk. Hij steunt de jonge troonpretendent en wordt hiervoor bedankt met de verheffing tot hertog van Neder-Lotharingen, op die Pinksterzondag in de dom van Worms. Daarmee wordt Godfried van Leuven de plaatsvervanger van de keizer in het gebied tussen de Noordzee, de Schelde en de Rijn.

De aanstelling is ook een straf voor Hendrik van Limburg. Die was in 1101 door de oude keizer als hertog van Neder-Lotharingen aangesteld en was hem blijven steunen. Met Godfried van Leuven als hertog van Neder-Lotharingen, is Hendrik V verzekerd van een trouwe aanhanger in het Westen. Bovendien is Godfried niet zomaar iemand, maar, net zoals zijn broer en voorganger 'de machtigste in deze streken'. Hij zal zeker in staat zijn om de Scheldegrens te beveiligen tegen de graaf van Vlaanderen en diens meester, de koning van Frankrijk. Eerder al was Godfried, als altijd uit op gebiedsuitbreiding, in conflict gekomen met de Limburgse hertog en de prins-bisschop van Luik, beiden aanhangers van de afgezette keizer.

De 'Leo nobilissimi ducatus Brabantiae' (De leeuw van het zeer edele hertogdom Brabant), een kopergravure uit 1622 van S. Waterloo. In de leeuw zijn de portretten verwerkt van alle hertogen van Brabant tot dan toe, beginnend onderaan met Pipijn I van Landen en bovenaan eindigend met Filips IV van Spanje.

Hendrik van Limburg stoort zich nauwelijks aan zijn degradatie. Hij en zijn nakomelingen blijven de hertogtitel voeren. Net hetzelfde doet Godfried wanneer de keizer hem in 1128 de hertogstitel weer afneemt. Ook zijn nakomelingen blijven zich nog steeds hertog van Lotharingen noemen.

Die titels houden eigenlijk niet veel meer in dan enige voorrang op de naburige graven en landsheren. Als hertog Jan I van Brabant bij de slag van Woeringen in 1288 Limburg heeft veroverd,

toeien hij en later zijn opvolgers zich met drie hertogelijke titels: die van Lotharingen, van Brabant en van Limburg.

Even ter duiding: als we het hier over Limburg hebben, duidt dit niet op de huidige provincie Limburg maar op het hertogdom Limburg, een klein maar machtig hertogdom rond het stadje Limbourg. Het gebied van het Hertogdom maakt nu volledig deel uit van de Provincie Luik. De huidige provincie Limburg stond in de Middeleeuwen bekend onder de naam Graafschap van Loon dat later ging deel uitmaken van het Prinsbisdom Luik. Op het ogenblik van de Slag van Woeringen, vochten de graven van Loon aan de zijde van de Hertog van Brabant tegen het Hertogdom Limburg.

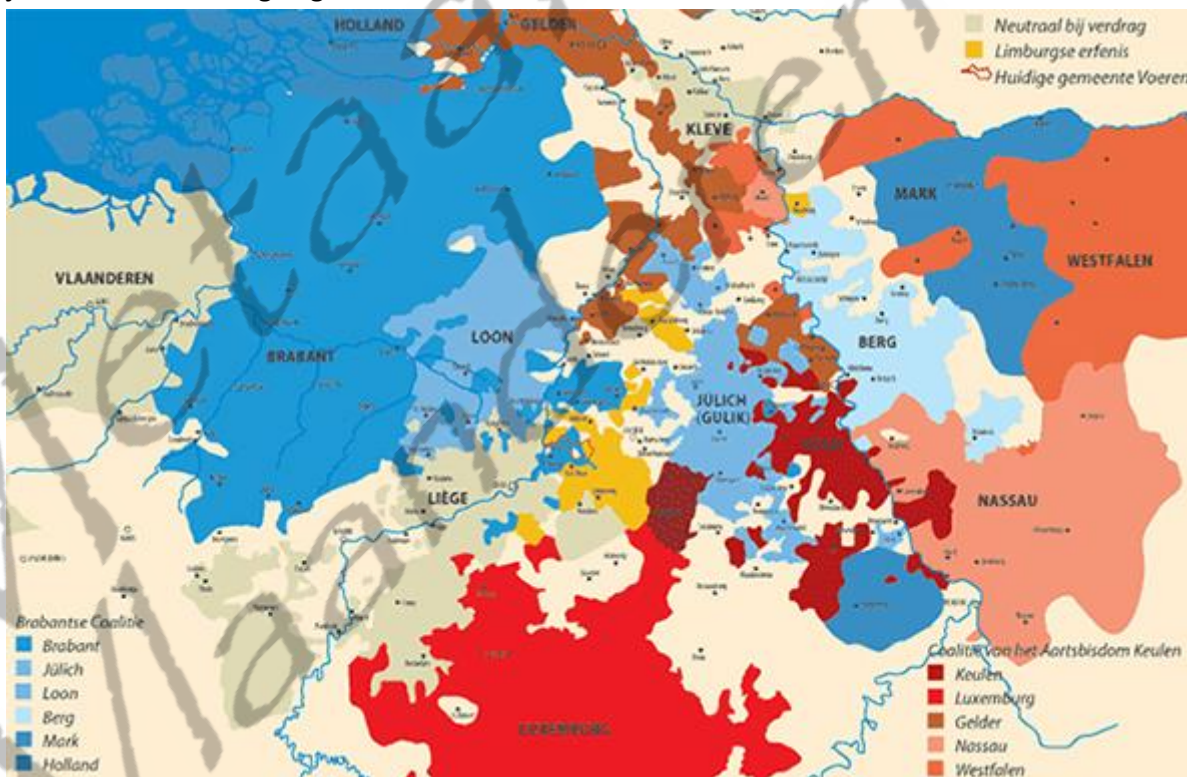

Afbeelding van de Slag bij Woeringen uit de Codex Manesse (1305-1340). De voorstelling toont de banier van Hertog Jan van Brabant in de slag bij Woeringen met, vooruitlopend op de afloop, de reeds verenigde Limburgse en Brabantse Leeuwen.

Dat levert de onderdanen van het hertogdom Brabant vanaf de vijftiende eeuw wel de voorrang op in de Staten-Generaal, de vergadering van de afgevaardigden van de verschillende gewesten van de Bourgondische hertogen. Alhoewel de delegatie van het graafschap Vlaanderen dat niet altijd goedschiks aanvaardt, kunnen de Brabanders er zo de besprekingen openen en de toon zetten. Dat die hertogelijke titel toch belangrijk is, blijkt nogmaals in 1815 bij de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden. Dat koninkrijk strekt zich slechts voor een miniem gedeelte uit over het door de Franse republiek samengestelde departement Nedermaas, in hoofdzaak het oude graafschap Loon. Toch wil Willem I de prestigieuze naam van het Limburgse hertogdom niet verliezen en noemt hij de nieuwe provincie Limburg. In 1831 na de Belgische onafhankelijkheid snijdt de staatsgrens de Limburgse provincie in twee; beide delen blijven echter Limburg heten.

De staatsmacht raakt gevestigd (900 - 1128)

Met de hertogtitel ontving Godfried I ook het markgraafschap Antwerpen. Dat was een militair grensdistrict aan de Scheldegrens met Vlaanderen (deel van Franse rijk). Het strekte zich rond de burcht van Antwerpen uit tot Zandvliet, Turnhout, Aarschot en Vilvoorde. De hertogelijke titel verschafte Godfried tegelijk een rechtsgrond om zich als ordehandhaver op te werpen en was een bindmiddel om de lappendeken, die zijn overgrootvader Lambert I had samengebracht, enige juridische samenhang te geven.

Kaart van de Nederlanden in de 13e eeuw. Links in het blauw, het Hertogdom Brabant. Deze kaart duidt alle vorstendommen aan die streden in de Slag bij Woeringen (5 juni 1288).

Een hondendrager

Lambert I had omstreeks 977 opnieuw bezit genomen van het graafschap Leuven. Na 1005 voegde hij daaraan het graafschap Brussel van zijn vrouw toe. Tegelijk oefende Lambert de voogdij uit over de bezittingen van de abdijen Nijvel en Gemblours. Zijn gezag over Gemblours ging echter in tegen de keizerlijke beschikking. Die had in 988 de abdij aan de bisschop van Luik geschonken, samen met het graafschap Bruningerode, dat ten zuidoosten van Leuven lag. Bisschop Balderik wilde toch zijn gezag laten gelden en liet in Hoegaarden een burcht optrekken. Hij bedreigde daarmee Leuven. Lambert won de strijd en verplichtte de bisschop in 1013 hem het hele graafschap Bruningerode in pand af te staan.

De hertog van Lotharingen, die op last van de keizer orde op zaken kwam stellen, belegerde Leuven tevergeefs. Lambert verdreef hem, maar sneuvelde daarbij in 1015. De relieken die een non van Nijvel de nacht tevoren als bescherming op zijn hemd had genaaid, had hij tijdens de veldslag verloren.

Lambert II, bijgenaamd Balderik (992/995 - Doornik, 19 juni 1054), graaf van Leuven en van Brussel, was de tweede zoon van Lambert I. Hij wordt voor het eerst vermeld als graaf van Leuven op 3 januari 1041. Hij was ook graaf van Brussel en voogd over de abdij van Nijvel en de abdij van Gemblours. Hij sloot zich aan bij de opstand van Boudewijn V van Vlaanderen tegen keizer Hendrik III. In een treffen met het keizerlijk leger sneuvelde hij bij Doornik in 1054.

Zijn zoon Lambert II betoonde zich al evenmin onderdanig tegenover de keizer. In 1051 moest hij in Aken voor zijn weerspanningheid de schandstraf ondergaan: publiekelijk een hond dragen... Zijn opvolgers Hendrik II en Hendrik III bonden echter in. Toch kon de eerste zijn bezit nog verder uitbreiden in het huidige Noord-Brabant (Nederland) en met de voogdij over enige Luikse kerkgoederen. Hendrik III onderschreef, samen met de graaf van Loon, de 'godsvrede' die in 1082 in het bisdom Luik werd afgekondigd. Dat akkoord hield in dat beiden de totale vrede zouden handhaven in het prinsbisdom. Tijdgenoten loofden Hendrik III als ordehandhaver.

Hendriks zoon Godfried moest in 1099 Bruningerode weer afstaan, maar kreeg het enkele jaren later grotendeels terug. Eenmaal hertog van Neder-Lotharingen was hij zo onverstandig op de verkeerde kandidaat voor het keizerschap te wedden. De kandidaat die wel keizer werd, ontnam hem in 1128 de hertogtitel en gaf deze aan de hertog van Limburg. Godfried kon zich daar niet mee verzoenen maar werd in 1129 te Wilderen verslagen door het verbond tussen Limburg en de Luikse prins-bisschop.

De abdij van Affligem waar Godfried I van Leuven zucht terugtrok ten voordele van zijn zoon, Godfried II. Hij overleed er in 1139.

Godfried bleef zich evenwel hertog noemen. Wel liet hij het bewind over aan zijn zoon en trok zich terug in de abdij van Affligem. Daar overleed hij in 1139.

Van Schelde tot Canche

Tussen de Schelde en de Canche, in het huidige Noord-Frankrijk, strekte zich omstreeks 1000 een bijna homogeen machtsgebied uit. Graaf Boudewijn van Vlaanderen had dat weten te bemachtigen

door het ontbreken van een sterk koninklijk gezag in Frankrijk. Bovendien was het gebied onder de dreiging van de Noormannen nagenoeg door zijn bezitters opgegeven.

Arnulf I breidde het gebied nog meer naar het zuiden uit. In het binnenland steunde zijn macht op de uitgestrekte koninklijke domeinen, bossen en onontgonnen gebieden en op de immense bezittingen van de abdijen Sint-Baafs en Sint-Pieters te Gent, Sint-Bertijns bij Sint-Omaars, Sint-Vaast te Atrecht en Sint-Amands, waarvan hij zich als 'lekenabt' opwierp. Het geheel werd beheerst en aan de grenzen afgeschermd door grafelijke burchten.

Vanaf 963 kregen de oude graaf en zijn piepjonge opvolger Arnulf II het moeilijk met de machtshongerige adel en hun eigen verwanten. De Franse koning nam de jonge graaf wel onder zijn vleugels maar maakte hem tegelijk zijn zuidelijke grensgebieden afhandig. Arnulfs jonge zoon en opvolger, Boudewijn IV, moest zich daar bij neerleggen, maar onderwierp niettemin de heren die zich te Kortrijk, te Gent en in het Waasland als meesters gedroegen.

Metaaldetectie
Vlaanderen

Boudewijn IV bijgenaamd met de Baard (ca. 980 - 30 mei 1035) was graaf van Vlaanderen van 988 tot aan zijn dood.

Boudewijn zocht voor de verliezen in het zuiden uitbreiding in oostelijke richting. Een eerste poging in 1006 tegen Valenciennes mislukte. Zijn steun aan de Duitse keizer leverde Boudewijn Walcheren, de Vier Ambachten en Valenciennes en in 1033 het zuiden van het markgraafschap Ename op. Zijn zoon, Boudewijn V, bemachtigde in 1045 zelfs tijdelijk het markgraafschap Antwerpen. Diens deelname aan de opstand tegen de keizer kostte hem Valenciennes en Antwerpen, maar hij behield het gebied tussen Schelde en Dender: het zou als Rijks-Vlaanderen bekend worden.

Zijn oudste zoon Boudewijn VI had in 1051 de gravin-weduwe Richildis van Henegouwen gehuwd en bezette dat graafschap, ondanks keizerlijk verbod. Zijn tweede zoon Robrecht huwde in 1063 Gertrudis, de gravin-weduwe van Holland, en bestuurde in naam van haar minderjarige zoon diens graafschap.

De Archeologische site in de Oudenaardse deelgemeente Ename is 8 ha groot en is gesitueerd in de Scheldemeersen. Hier zijn de grondvesten bewaard van de Ottoonse burcht, de handelsnederzetting en de Sint-Salvatorabdij.

Ename op de rijksgrens aan de Schelde

Omstreeks 975 richtte keizer Otto II als onderdeel van de beveiliging van de rijksgrens aan de Schelde het markgraafschap Ename op. Centrum ervan was de burcht Ename met een meer dan 25 m hoge donjon of vestingstoren, 27 op 10 m en met 3 m dikke muren, een paleis en houten bijgebouwen.

Bij de burcht groeide een bloeiende rivierhaven en handelsnederzetting. Markgraaf Herman van Verdun liet er twee bedehuizen optrekken, Sint-Laurentius en Sint-Salvator. Sint-Laurentius, de huidige parochiekerk, bleef bewaard.

De Sint-Laurentiuskerk van Ename stamt uit het begin van de 11e eeuw.

De recente restauratie herstelde grotendeels het oorspronkelijke uitzicht, waarmee de markgraaf zijn trouw aan de Ottoonse keizers wilde betonen: koren aan beide uiteinden van het kerkschip en indrukwekkende boogconstructies zoals bij de kerken van de Ottonen. Als patroonheilige koos hij Sint-Laurentius, op wiens feestdag, 10 augustus, keizer Otto I te Lechfeld in 955 de Hongaren versloeg. De muurschildering op het tympaan (ca. 1010) is een van de oudste bewaarde muurschilderingen in het huidige Vlaanderen.

De rest van de nederzetting verdween na de Vlaamse veroveringen van Ename in 1033 en 1047 en werd overdekt door de benedictijnenabdij bij de Sint-Salvator. Zij werd in 1797 gesloopt.

Uitgekiende computer- en presentatietechnieken laten in het uitgestrekte archeologische park en bijhorend museum letterlijk de oude toestand op de blootgelegde grondvesten van de burcht en de abdij verrijzen.

Kerels van Vlaanderen

Nog voor zijn overlijden in 1067 had Boudewijn V zijn jongere zoon Robrecht, bijgenaamd de Fries, afstand laten doen van zijn aanspraken op de vaderlijke erfenis. De oudste zoon, Boudewijn VI en zijn zoon en opvolger Arnulf III bestuurden Vlaanderen, de vrouw van Boudewijn VI en moeder van Arnulf III, Richildis, bestuurde in hun naam Henegouwen. Bevreesd voor de ambities van Robrecht, zochten Richildis en Arnulf steun bij de Franse koning. Robrecht wierf echter aanhangers in Vlaanderen. Midden februari 1071 landde hij op de Vlaamse kust. Op het afgesproken sein, een brandend huis, stroomden zijn Vlaamse aanhangers toe, hoofdzakelijk uit de kuststreek tussen A en Schelde: vrije boeren, de door Hendrik Conscience in zijn roman verheerlijkte 'Kerels van

Vlaanderen', en de inwoners van Brugge en Gent. Arnulf en Richildis beschikten over Franse en Henegouwse hulptroepen en kregen steun van de steden Boulogne en Sint-Omaars en van de grote heren uit het zuiden en het oosten van het graafschap. In beide kanten stonden Nederlandstaligen en Franstaligen. Op 22 februari overviel Robrecht in de vroege ochtend bij het Noord-Franse Kassel onverhoeds het leger van zijn neef Arnulf. Die viel onder de hand van een verrader. Robrechts overwinning wankelde even toen hij tijdens de achtervolging van de vluchtelingen werd gevangen genomen en naar Sint-Omaars gevoerd. Met medewerking van een deel van de inwoners werd hij bevrijd. Hij werd er op staande voet als graaf van Vlaanderen gehuldigd. De Franse koning en de keizer erkenden hem kort daarop als graaf. Henegouwen bleef aan Richildis en haar jonger zoontje.

Metaaldetectie
Vlaanderen

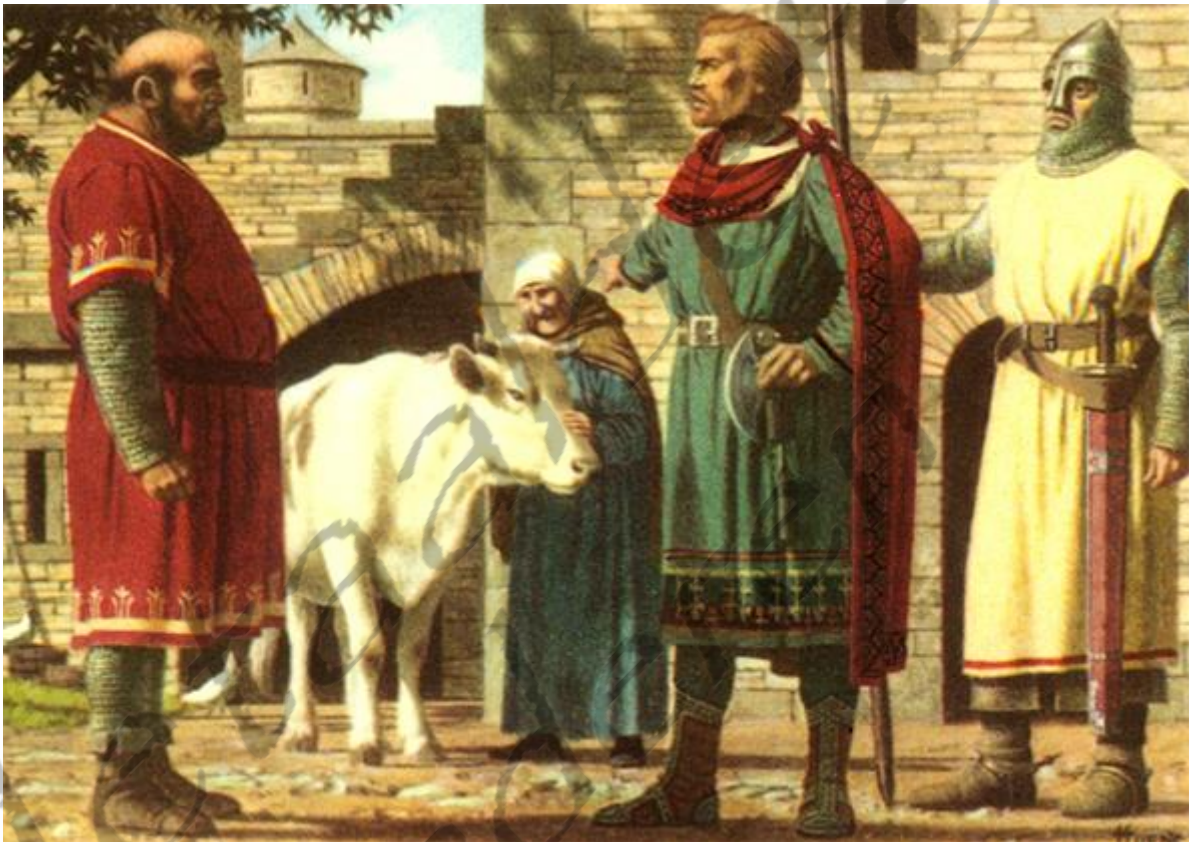

8. Robertus Cognomento Frisius

Afbeelding van Robrecht I van Vlaanderen (ook Robrecht de Fries genoemd). Hij was Graaf van Vlaanderen van 1071 tot aan zijn dood in 1093.

Robrecht en zijn opvolgers versterkten verder de grafelijke macht. Zij waakten erover dat hun burchtgraven hun sterkten niet als erfelijk bezit konden beschouwen. Die van Brugge was zelfs geen edelman, maar een grafelijke lijfeigene. De rechten van de wereldlijke voogden van de kerkelijke instellingen werden nauw omschreven en het optrekken van versterkingen kon alleen met grafelijke goedkeuring. In 1089 werd het beheer van de grafelijke domeinen gecentraliseerd in de handen van de proost van het Brugse Sint-Donaaskapittel. Een hele rits hofambtenaren moest het vorstelijk aanzien verhogen.

In 1030 en 1063 kondigden de graven met de bisschoppen een godsvrede af, die zij als 'de vrede van de graaf' oplegden. De ordehandhaving werd krachtdadig doorgevoerd.

Boudewijn VII bijgenaamd Hapkin ofwel met de Bijl (1093 – Roeselare, 17 juni 1119) was graaf van Vlaanderen van 1111 tot aan zijn dood. Als zoon van Robrecht II van Jeruzalem en van Clementia van Bourgondië, volgde hij, nauwelijks achttien jaar, zijn vader op in 1111.

Boudewijn VII 'met de Bijl' liet een ridder op de markt te Brugge levend koken en op de jaarmarkt te Torhout liet hij tien rovers opknopen.

Bij een deel van de adel riep dat grafelijke optreden tegenstand op maar daar tegenover kreeg de graaf steun van de groeiende steden. Geraardsbergen, een nieuw gestichte nederzetting, was in 1067 een van de eerste agglomeraties om een geschreven tekst met de voorrechten van zijn inwoners te ontvangen. Het privilege van Ieper van 1116 schafte het gerechtelijk tweegevecht af, waaruit het gelijk van de overwinnaar van de kamp moest blijken.

De versterkte kerk van Bertem

Vele kerken die in deze periode werden opgetrokken, hebben een versterkte functie. De robuuste Sint-Pieterskerk te Bertem bij Leuven is daarvan een goed voorbeeld. Het is een van de oudste volledig bewaarde Romaanse kerken in het huidige Vlaanderen.

De kerk werd kort na 1000 opgetrokken door de Sint-Pietersabdij van Corbie (Frankrijk, departement Somme) op het domein dat ze mogelijk reeds rond 820 in eigendom had. Het kerkgebouw bestaat uit een gesloten toren, de buitendeur werd later aangebracht, een middenbeuk door pijlers en rondbogen gescheiden van de zijbeuken en een lager koor met een onhandig uitgevoerd ovengewelf. De benedenverdieping van de toren is overdekt met een massief tongewelf. Langs een valdeur en een ladder konden de dorpelingen zich op de bovenverdieping verschuilen bij onraad. De ruw gehouwen stenen, de smalle vensters, het houten plafond en de sobere versiering zijn kenmerkend voor de vroege bouwstijl.

Een heilige graaf

Robrecht en zijn opvolgers hengelden naar kerkelijke steun. Religieuze overtuiging en wel begrepen eigenbelang speelden mee bij hun verdediging van de kloosters en bij hun steun aan de kloosterhervormingen. Hoe minder wereldse belangen de clerus nastreefde, hoe meer ruimte de graven kregen.

Als dienaars van de pausen namen zij deel aan gewapende bedevaarten naar Jeruzalem en aan de kruistochten. Anderzijds haalden ze ook hun voordeel uit de kamp tussen diezelfde paus en de keizer

over de benoeming van de bisschoppen, de zogenaamde Investituurstrijd. Zo nam Robrecht de gelegenheid te baat om in 1093 het bisdom Atrecht, waaronder een deel van zijn graafschap hoorde, los te maken van het keizerlijk bisdom Kamerijk. Robrecht II ondernam in 1102 in dienst van de paus een expeditie tegen dat bisdom en vestigde er zo goed als zijn macht over.

De kinderloze Boudewijn VII duidde zijn neef Karel als opvolger aan. Met de steun van de stedelingen en een deel van de adel kon die zich tegen andere pretendentes handhaven.

Tijdens de hongersnood van 1124-1125 beval Karel de Goede van haver, het gebruikelijke brouwgraan, brood te bakken. Hij liet de voorraden uit de grafelijke opslagschuren uitdelen en kondigde een maximumprijs voor de wijn af. Daarmee hoopte hij dat de wijnkooplieden op de invoer van graan zouden overschakelen. Hij eiste dat de bakkers kleine broden bakten, die voor de armen betaalbaar waren. Ook verplichtte hij de boeren in plaats van graan sneller rijpende peulvruchten te zaaien.

De moord op Karel de Goede.

Toen Karel aanstalten maakte om zijn rechten op alle lijfeigenen uit te oefenen, kwam de clan van de Erembalden in het verweer. Dat was een familie van onvrije afkomst maar die desondanks talrijke sleutelposities in handen had. Hun voorman was Bertulf, proost van Sint-Donaas te Brugge. Als kanselier van Vlaanderen was hij de machtigste man in het graafschap na de graaf. Op 2 maart 1127

vermoordden de Erembalden graaf Karel, in de vroege morgen terwijl hij geknield voor het altaar in de Sint-Donaas aan het bidden was.

Onder de kandidaten voor de opvolging maakte Willem Clito de meeste kans. Hij was de favoriet van de koning van Frankrijk, en de edelen en een verbond van stedelingen hadden hem aanvaard. Willem beging evenwel de onhandigheid de jaarmarktvrede te Rijsel te schenden door er een van zijn horigen aan te houden. In de volgende maanden jaagde zijn autoritair optreden ook de andere steden in het harnas, vooral Brugge, Gent en hun aanhang.

Diederik van de Elzas, de opvolger van Karel de Goede als Graaf van Vlaanderen, trok meerdere malen op kruistocht. Volgens de legende bracht hij het relikwie van het Heilige Bloed van zijn reizen mee naar Brugge. Dit wordt nog jaarlijks herdacht in de Heilig Bloed processie te Brugge. Op de foto een acteur die Diederik voorstelt tijdens een van de recentste edities.

Die lieten Diederik van de Elzas, een neef van de vermoorde graaf Karel, als graaf van Vlaanderen inzweren. 'De pairs (de hoge edelen) van het land en de burgers hebben de macht om de naaste erfopvolger van het graafschap te kiezen', beweerden ze. Met deze vroege formulering van volkssoevereiniteit verwierpen ze de koninklijke inmenging. Willem Clito sneuvelde in 1128.

Een ooggetuige vertelt: Monnik Rudolf op krijgstoct

In de jaren 1130 deed Rudolf, een monnik van Sint-Truiden, aan een confrater in de abdij van Saint-Denis in Luik relaas over de belevenissen van zijn abdij en van hemzelf in de jaren voor hij er abt werd. Zijn klooster ging gebukt onder de twist tussen de keizer, de landsheren en bisschoppen, die de abdij wederrechtelijk hun gunstelingen als abt wilden opdringen. In die verwarring werd Rudolf uitgestuurd om bij de bisschop van Metz hulp te zoeken.

De Sint-Trudoabdij van Sint-Truiden groeide uit tot de belangrijkste benedictijnenabdij van de regio. Ze was in de Middeleeuwen een druk bezocht bedevaartsoort waarrond de stad groeide. In de elfde eeuw functioneerden de hertogen van Lotharingen als voogden en vanaf 1065 de hertogen van Limburg. De kern van de kerktoren dateert nog uit die elfde eeuw.

'Ik sloot me aan bij de troepen..., een leger van, naar mijn schatting, tweeduizend man of iets meer... Ik had gedacht dat wij zouden overnachten in een of ander dorp, maar plotseling... spanden schildknappen en heel wat ridders hun paarden uit, braken twee of drie kleine dorpjes geheel af en bonden grote en kleine planken aan de staart van hun paarden. In een klein uur bouwden ze, op een lommerrijke plaats bij een of andere beek, een klein nachtverblijf voor zichzelf en hun paarden. Om dergelijk werk uit te voeren beschikten ze over tweesnijdende bijlen en ander ijzeren tuig; met zeisen maaide ondertussen een ander groepje gras voor de paarden. De heren anderzijds verbleven, als in een eigen huis, in prachtige tenten, die in een minimum van tijd waren rechtgezet...

Wat moest ik doen, arme monnik, die slechts één dienaar bij me had? Naar de dorpen gaan? Maar ofwel had het leger ze afgebroken en waren ze niet meer bewoonbaar en hadden alle bewoners zich verspreid in de bossen; ofwel was er toch iets overeind gebleven, maar dan wist ik zeker dat ik daar de nacht niet veilig kon doorbrengen, omdat gevaar dreigde zowel van de geplunderde plattelandsbewoners die 's nachts hun schuiloord in het bos verlieten en bij het leger kwamen

spieden, als vanwege onze eigen tochtgenoten, die om de beurt bij elkander de buit roofden... De volgende dag, in de vroeg ochtend, zette het leger zich in beweging...

De stank van de mest van de paarden en ook van de mensen die zich niet te ver van ons verwijderden om hun gevoeg te doen, martelde mij dagelijks en deed mij soms braken. Daar kwam nog bij dat overdag zwermen dikke vliegen ons lastig vielen, en dat 's nachts kwaadaardige muggen ons het slapen beletten met hun doordringend gezoem en hun talrijke pijnlijke prikken waarmee ze ons tot bloedens toe staken.'

Een bevrijde Kerk?

Rond het jaar 1000 trachtte de Kerk zich uit de verstikkende omarming van de wereldlijke macht te bevrijden. Het Concordaat van Worms van 1122 beslechtte de Investituurstrijd, de krachtmeting tussen paus en keizer. Voortaan zou de keizer zich niet meer bemoeien met de beoeming van bisschoppen; die zouden gekozen worden door de kanunniken en hoge geestelijken, die verbonden waren aan de kathedraal of bisschopskerk. Nu waren die kanunniken in meerderheid jongere telgen van de adelsgeslachten uit de omgeving en dus kozen zij meestal voor kandidaten van de naburige hertogen of graven. In Luik gebeurde dat met de kandidaten van de graven van Loon en de hertogen van Brabant, in Terwaan, Atrecht en Kamerijk met die van de graven van Vlaanderen. Als stichters en weldoeners van kapittels en kloosters en als hun wereldlijke voogden konden hertogen en graven daarin hun gunstelingen leidende functies bezorgen en over het bezit van die instellingen gezag uitoefenen.

Op een lager niveau gebeurde hetzelfde. Zelfs de aanstelling van een pastoor kon niet zonder inmenging van de plaatselijke heren. Zij schroomden zich niet om een deel van de inkomsten van de kerk op te strijken. Voornamelijk was dat de belasting van een tiende van de landbouwopbrengsten voor het onderhoud van de pastoor, het kerkgebouw en de armen in de parochie.

Voor na 1100 gingen velen, om de Hemel te vriend te houden en onder druk van Kerk, er toe over de geestelijke goederen die zij in bezit hadden te schenken, meestal aan een kapittel of abdij, niet aan de betrokken parochie. Een vroeg voorbeeld was de kerk van Haaltert (bij Aalst), die in 1046 aan het bisdom Kamerijk toekwam.

Het onderste deel van de kerktoren van de Onze-Lieve-Vrouw-Geboortekerk van Oostham, is een restant van de originele kerk die dateert uit de 10e eeuw. De kerktoren was versterkt zoals gebruikelijk in die tijd. Het is een van de oudste kerktorens van ons land. De toegangspoort werd later aangebracht.

Veel dorpskerken uit deze jaren werden gebouwd als vesting en toevluchtsburcht. Enkele voorbeelden vindt men te Kortrijk-Dutsel, Bertem en Oostham (Ham). De kerken hebben er robuuste van schietgaten voorziene torens, die alleen met een optrekbare ladder toegankelijk waren.

Leefdaal

Halfweg tussen Bertem en Leefdaal, temidden van de Vlaams-Brabantse Voervallei, kan U kennismaken met een van de oudste, mooiste en gaafst bewaarde dorpskerkjes van ons land. Een fraai voorbeeld van romaanse bouwkunst in het Maasland, daterend van de 9de of begin 10de eeuw.

Ook in Leefdaal werd een toren opgetrokken waar de dorpingen in tijden van onraad heen konden vluchten. De toren werd gebouwd bij een bescheiden, niet overwelft eenbeukig gebedshuis, dat kort na 900 was ingewijd.

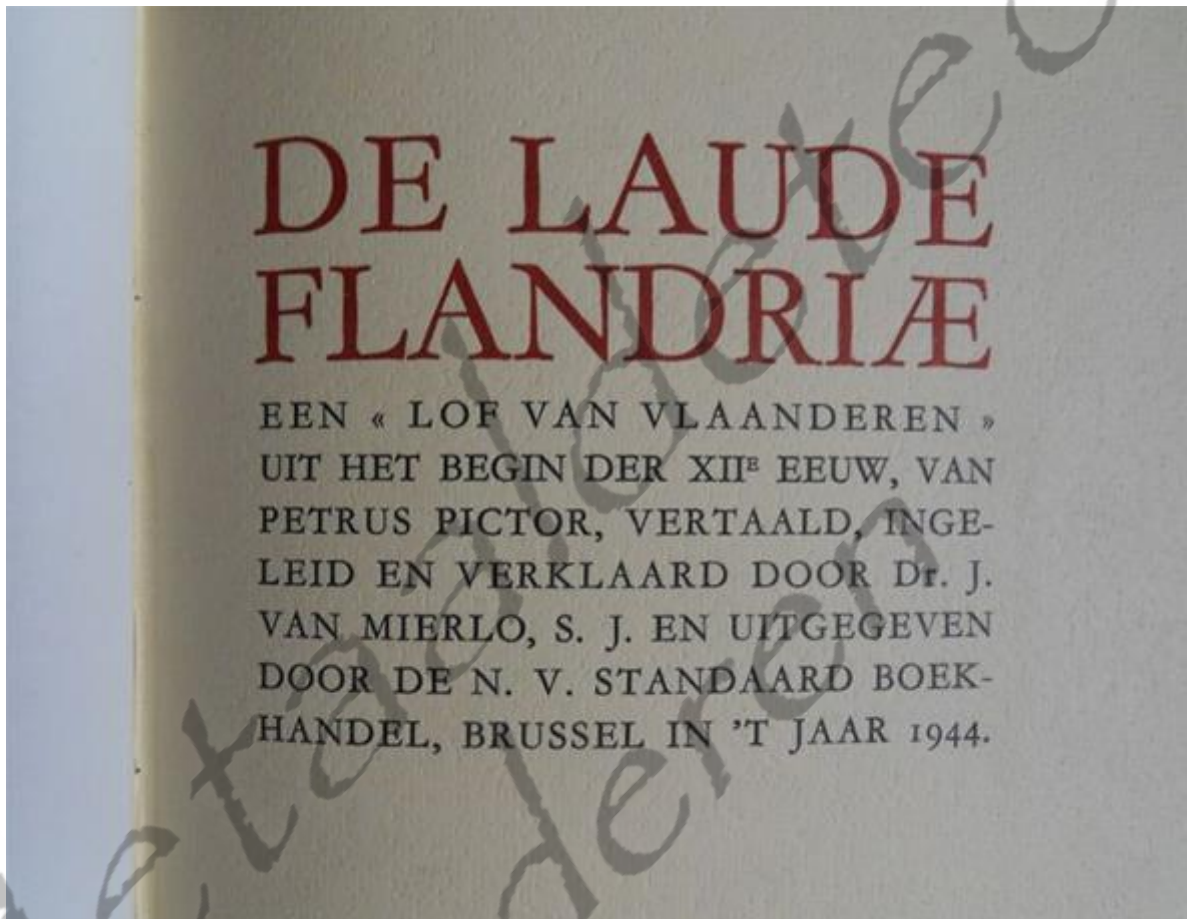
Oorspronkelijk kreeg men toegang tot de toren met een ladder en een deur die uitgaf op het schip. Na 1100 werd het kleine vierkantig koortje verlengd en rond 1200 werden de zijmuren afgebroken en de pijlers en de huidige zijbeuken opgericht. Het kerkje was toegewijd aan het H. Kruis, maar bij de opheffing van de parochie bleef het bewaard als kapel voor de verering van de H. Verona, die er rond 850 werd begraven. Opgravingen brachten de nog bewaarde sarcofaag aan het licht.

Hebban olla vogala

Meer nog dan voorheen beheersten Kerk en religie het geestesleven. De belangrijke bisdomzetels en abdijen lagen hoofdzakelijk ten zuiden van de taalgrens. Uitzonderingen waren de Sint-Pieters en Sint-Baafs in Gent en de abdij van Sint-Truiden. Na 1000 nam het aantal kerkelijke stichtingen toe, vooral in het graafschap Vlaanderen. Afgezien van de kapittels van Leuven en Brussel en de abdij van Affligem (Hekelgem), omstreeks 1083 gesticht, moest Brabant wachten tot na 1124 om meer dan zijn deel te krijgen van de vermenigvuldiging van de premonstratenzer- of norbertijnenabdijen.

De literaire productie, in vaak schitterend verluchte handschriften, was uitsluitend in het Latijn en hoofdzakelijk religieus. Ze bestond uit geschiedenissen van abdijen en bisdommen en onnoemelijk veel heiligenlevens en mirakelverzamelingen. Daarbij kreeg het stichtende nogal eens de bovenhand op de waarheid. Te Gent onstond wel een liturgisch Paasspel. Een van de meest originele auteurs was de dichter Petrus Pictor (de Schilder). Hij schreef omstreeks 1100 scherpe satires tegen de schraapzucht van het pauselijke hof, de boosheid van de vrouwen en de almacht van het geld naast lyrische en belerende religieuze verzen. Beroemd is zijn 'Lof van Vlaanderen'.

Lof van Vlaanderen

"De Laude Flandriae" (De Lof van Vlaanderen) is een beroemd gedicht uit het begin van de 12e eeuw, geschreven door Petrus Pictor (in het Latijn). Hieronder een vertaling van een gedeelte van het gedicht in het Nederlands.

Kort na 1103 dichtte Petrus Pictor, kanunnik van Sint-Omaars, toen Frans-Vlaanderen, smachtend van heimwee naar zijn geboorteland, een Latijns lofdicht op Vlaanderen. In tien strofen van twee verzen gaf hij hoog op van de macht van het gravenhuis en van de welvaart van zijn land:

O, Vlaanderen, zoete grond
En zaligst land der aarde...

O, Vlaanderen, machtig land
In Robrechts veilige hoede,
God leide u bij de hand,
U zegene steeds de Algoede!

.....
O, Vlaanderen, vruchtbaar zijt
En blijft gij aan rijke gaven.
Uw overvloed verblijdt
Waarmee gij ons blijft loven!

.....
Gegroet, vroom Vlaanderen, land
Der vromen die u hoeden.
'k zend u mijn groet, mijn land,
Goed Vlaanderen, land der goeden.
Gegroet, trouw Vlaanderen, land
Waar eer en trouw steeds schijnen!
U blijft mijn hart verpand,
Mijn Vlaanderen, land der mijnen.

(naar de vertaling van J. van Mierlo, 1944)

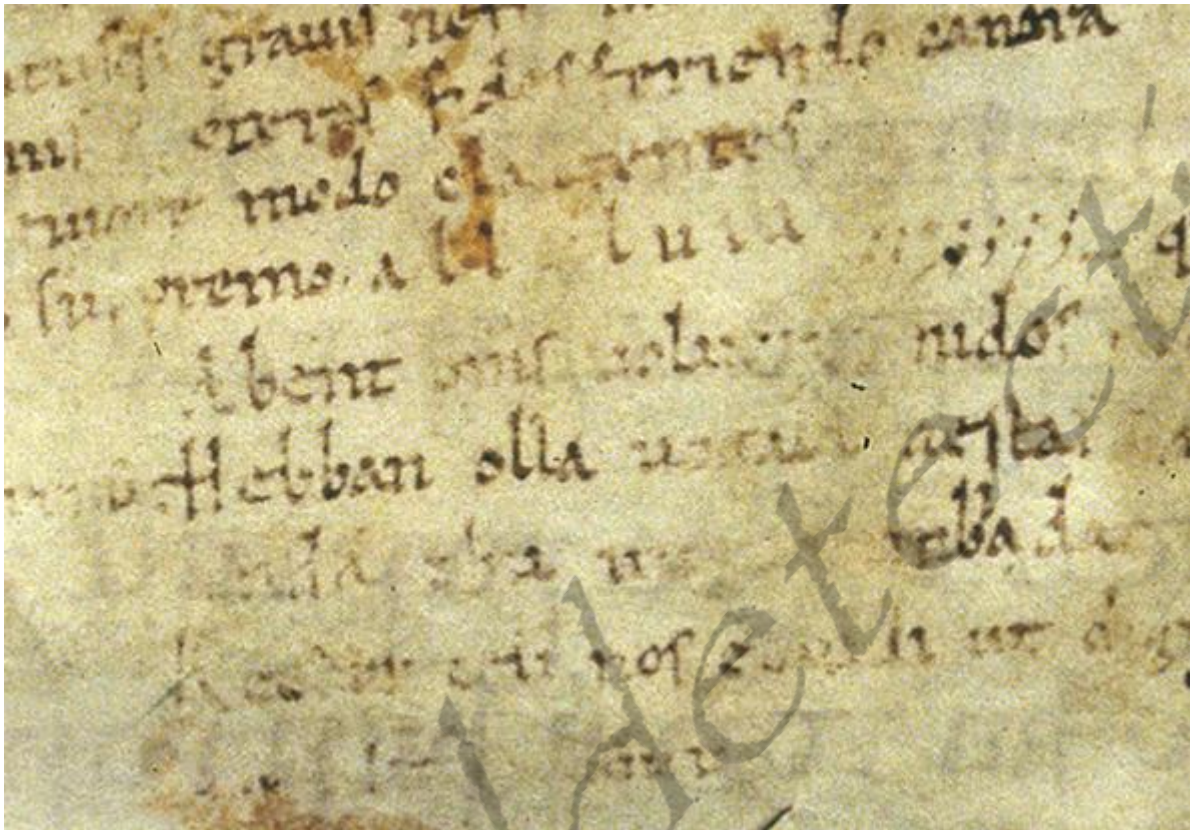
De schok die Vlaanderen trof bij de moord op Karel de Goede, bracht twee geestelijken, Galbert van Brugge en Walter van Terwaan, er toe de gebeurtenissen heet van de naald op te tekenen.

De naam van Petrus Pictor (in het Frans Pierre le Peintre) suggereert al dat hij ook schilder en miniaturist was. Ook zijn tijdgenoot abt Adelard II van Sint-Truiden stond bekend als schilder, beeldhouwer en zilversmid. De combinatie van beide laatste vaardigheden hield verband met de gewoonte heiligenbeelden en reliekschrijven met zilver te beleggen. Een van zijn opvolgers te Sint-Truiden, Rudolf, schreef de geschiedenis van zijn klooster, gedichten en kerkzangen en voerde hier het muziekschrift van Guido van Arezzo in voor de kerkzang.

Het spreekt boekdelen over het aanzien van de Vlaamse graven dat de priester Witger omstreeks 960 een 'Heilig geslacht van de zeer roemrijke graaf heer Arnulf' neerschreef en dat rond 1130 een levensbeschrijving van Robrecht de Fries tot stand kwam. Al in 1070 was in de Gentse Sint-Baafsabdij een genealogische geschiedenis van de Vlaamse graven aangevat.

De literatuur in de volkstaal bleef hoofdzakelijk mondeling. Toch kon een door de duivel bezeten vrouw te Nijvel 'woordelijk' het bijbelse Hooglied in het Latijn, het Frans en het Diets (de volkstaal dus) opzeggen. De H. Norbertus zou haar van die bezetenheid hebben verlost!

Sporen van twee- of zelfs drietaligheid kwamen meer voor. Zo verzamelde Egbert van Luik in 1020 voor zijn Latijns handboek spreuken die hij aan weerszijden van de taalgrens uit de volksmond optekende. Hij vertelde als eerste de geschiedenis van Roodkapje en de Wolf, waarbij het rode manteltje van het meisje symbool stond voor haar doopsel dat haar van de duivelse wolf redde.

Fragment met de verzen 'Hebban alla vogala' uit de twee helft van de elfde eeuw. De tekst werd pas in 1932 ontdekt in de marge van een Latijns handschrift uit Oxford.

Ergens tussen 1075 en 1100 liet een West-Vlaamse monnik in Engeland volgende verzen uit zijn ganzenpen vloeien:

Hebban olla vogala nestas hagunnan,

hinase hic enda thu.

Wat unbidat ghe nu?'

Of: 'Hebben alle vogelen nesten begonnen,

buiten ik en u.

Waarop wachten jullie nu?'

Dit zinnetje is lange tijd aangemerkt als de oudst bekende zin in het Oudnederlands. Het is een interlineaire quasi-glosse, die in 1932 in Oxford door de Engelse germanist Kenneth Sisam werd ontdekt op de laatste bladzijde van een Oudengels prekenhandschrift uit de abdij van Rochester (Oxford, Bodleian Library, ms.340 fol. 169v).

De tekst, die werd geschreven door een West-Vlaamse kopiist, dateert naar schatting uit het derde kwart van de 11e eeuw. De eerste twee zinnen zijn in het Latijn. De taal waarin de rest van de tekst geschreven is wordt door de meeste taalkundigen als Oud-Westnederfrankisch aangeduid, maar hierover bestaat nog controverse.

Waarschijnlijk ontstond het vers toen de kopiist, werkend aan een manuscript, een nieuwgesneden pen probeerde (= probatio penna, proeve van de pen of pennenprobeersel), alvorens verder te werken. Hij schreef het versje neer in het Latijn en schreef er vervolgens de vertaling onder, in (vermoedelijk) zijn eigen taal. Onderzoek uit 2004 door Frits van Oostrom lijkt erop te wijzen dat deze tekst waarschijnlijk is geschreven door een man, maar dat het taalgebruik dat van een vrouw is. De tekst blijkt namelijk overeenkomsten te vertonen met door vrouwen gezongen Spaanse volksliedjes uit dezelfde tijd. Dezelfde conclusie werd al eerder getrokken door taalwetenschapper Peter Dronke.

Daar delen van de tekst moeilijk leesbaar zijn, zijn andere lezingen mogelijk:

- **hagunnan** ("begonnen") kan ook bigunnan (met dezelfde betekenis) zijn.
- **unbidan uue** ("wachten we") wordt soms ook als unbidat ghe ("wachten jullie") gelezen.
- **hinase** is een samengesteld woord: hi(t) na se - "het ne zij" - "t en zij" - "tenzij"; hit in plaats van 'het' is typisch West-Vlaams.

Gerrit Komrij beschouwde de regel als de eerste Nederlandse poëzie en wijdde er in zijn boek *Liefde Bloeyende* een geheel hoofdstuk aan.

Er zijn meerdere interpretaties mogelijk:

- als liefdesgedicht of liefdesliedje: de auteur verlangt ernaar een gezin te stichten, zoals de vogels in de lente hun nest bouwen;
- religieuze beeldspraak: de schrijver (naar men aanneemt een geestelijke) drukt zijn verlangen uit om opgenomen te worden in de gemeenschap (van een abdij) of in het huis van God;
- ook als taalspel: het aantal lettergrepen in de Latijnse en Oudnederlandse taal komt dikwijls overeen: ab | ent, 2 lettergrepen; Heb | ban, ook 2 lettergrepen. Het klopt ook in: om | nes; ol | la enzovoort.

De meeste taalkundigen waren het er lang over eens dat de tekstregel in een West-Vlaams dialect van het Oudnederlands geschreven is. Zij letten hierbij op het feit dat er alleen sterke klinkers voorkomen (hebban in plaats van hebben). In de Latijnse regel staat er ook abent, dus zonder beginh, in plaats van habent. Dit is echter een kenmerkend verschijnsel in de meeste Ingveoonse (Noordzeegermaanse) dialecten, niet alleen het West-Vlaams.

In 2004 is hierover onder impuls van de Belgische hoogleraar Luc de Grauwe een nieuwe opvatting ontstaan. Deze opvatting is dat dit zinnetje geheel of grotendeels in het Kentse dialect van het Oudengels is geschreven, of een mengtekst is: "Veeleer dan West-Vlaams met een Kents vernisje [...] is onze tekst misschien geïntendeerd Kents met West-Vlaams substraat". Het is vermoedelijk wel degelijk door een uitgeweken West-Vlaamse monnik geschreven, want het gehanteerde schrifttype is ontegensprekelijk continentaal (De Grauwe 2008, Kwakkel 2005).

De Antwerpse emeritus-hoogleraar Xavier Dekeyser, anglist, vond dit "zo treffend en gevat verwoord" dat hij zich hierbij volmondig aansloot en er zelf een treffende karakterisering aan toevoegde: hij noemt het pennenprobeersel nu ook tegelijk een "probatio linguae, of een min of meer geslaagde taaltoets in het Oudengels"; ook de literair-historicus Frits van Oostrom kon zich hier nu in vinden.

Kenny Louwen onderwierp in 2008, net zoals De Grauwe het hem al had voorgedaan, de taalvormen nogmaals aan een vergelijkend taalonderzoek en kwam daarbij eveneens met volle overtuiging tot de slotsom dat het tekstje een typisch hybride karakter draagt.

Er zijn ook oudere geschriften gevonden met volledige teksten in voorlopers en/of dialecten van het Nederlands, zoals de Wachtendonckse Psalmen (van halfweg 10e eeuw), terwijl er losse zinnnetjes bekend zijn uit de 9de, 8ste en zelfs 6e eeuw (in de Salische Wet). De oudst bekende zin luidt: "Maltho thi afrio litho" - "Ik zeg je: ik bevrijd je, laat", al wordt ook van de nog oudere runeninscriptie van Bergakker (1e helft 5e eeuw) door sommigen gesteld dat deze oud-Nederlands is.

Drie andere zeer oude zinnen:

- An âuont in an morga in an mitdon dage tellon sal ic in kundon, in he gehôron sal - "'s Avonds en 's morgens en 's middags zal ik vertellen en verkondigen, en hij zal horen" (Wachtendonckse Psalmen)
- Visc flot aftar themo uatare - "Een vis zwom in het water" (9e eeuwse paarden- en wormbezwering).
- Gelobistu in got alamehtigan fadaer - "Geloof je in God de almachtige vader". Deze zin is driehonderd jaar ouder dan Hebban olla vogala en staat in de Oudsaksische doopgeloofte uit het eind van de achtste eeuw.

Hieruit kunnen we concluderen dat "Hebban olla vogala" waarschijnlijk geen Oud-Nederlands is en dat het zeker niet het oudste nederlandstalige zinnnetje is.

Het gelovige volk

Reliekschrijn van Sint-Servaas uit het midden van de twaalfde eeuw. Het schrijn wordt nog steeds in de schatkamer van de Maastrichtse Sint-Servaasbasiliek bewaard.

Via rondtrekkende predikers, die al of niet met pauselijke goedkeuring opriepen tot boetedoening of tot de kruistochten, en dorpspastoors drongen flarden van de Latijnse geschriften bij de gelovigen door. In de volksreligie stonden de heiligenverering en het betrouwen op de wonderkrachten van relieken centraal. Elke kerk of klooster bewaarde er in de altaren of in flonkerende reliekschrijnen. De abdij van Sint-Truiden ging prat op relieken van allerlei heiligen, maar bovendien van de geselkolom, de doornenkroon en de olijfboom van Christus, van het bed van Sint-Jan de Doper, van de kleren van de Elf Duizend Maagden, van de Onnozele kinderen. Pelgrims stroomden in die heiligdommen toe en bedachten ze met legaten en offers om de gunsten van de heiligen te verwerven. Op feestdagen moest men te Sint-Truiden de geofferde munten gewoon opscheppen. Soms trokken monniken met een reliekschrijn rond om zoveel mogelijk gelovigen te bereiken.

Sommigen aarzelden niet zichzelf en hun nakomelingen met lijf en goed aan een heilige of zijn heiligdom te schenken. In 1103 wijdde een echtpaar zich toe aan Sint-Pieter te Leuven en beloofde jaarlijks twee denier op zijn altaar te betalen, bij een huwelijk zes denier en bij een sterfgeval twaalf denier. In ruil daarvoor genoten zij kerkelijke bescherming en waren zij vrij van wereldlijke rechtspraak en belastingen. Lijfeigenen werden door hun bezitters op dezelfde manier aan een heilige weggeschonken. Velen gaven gehoor aan de oproep tot de kruistochten, die paus Urbanus II in 1095 tegen de moslims afgekondigde, of tot andere heilige oorlogen tegen kettlers en de

aanhangers van de keizer tijdens zijn conflict met de paus. Vooral in het graafschap Vlaanderen waren ze talrijk.

Het ruitersstandbeeld van Godfried van Bouillon staat voor de kerk van Sint-Jacob-op-de-Koudenberg in Brussel. Dit bronzen kunstwerk van Eugène Simonis prijkt sinds 1848 op het Koningsplein. Tekenend is hoe de middeleeuwse held als het ware geassocieerd wordt met het Belgische vorstenhuis.

In Brabant was het enthousiasme minder groot, omdat de hertogen op gespannen voet leefden met Godfried van Bouillon, hertog van Lotharingen en een van de leiders van de eerste kruistocht. Toch dienden Antwerpse schippers in het kruisvaartleger. Een bijzondere aansporing tot deelname was de aflaat, de kwijtschelding van tijdelijke straffen in het hiernamaals voor alle in de biecht beleden zonden. De aflaatpraktijk zou later een enorme vlucht nemen. De bekommernis om die straffen lag ongetwijfeld ook aan de basis van vele vrome legaten en stichtingen.

De hetze tegen wereldse en door wereldlijke machthebbers aangestelde geestelijken, met name de keizerlijke clerus van Utrecht, bracht Tanchelijn, een rondtrekkend prediker in Vlaanderen, Walcheren en het Antwerpse, ertoe de waarde van de door hen toegediende sacramenten te loochenen. Zijn bestrijders beschuldigden hem in koninklijke gewaden rond te lopen, zijn badwater als drank aan zijn volgelingen uit te delen en zich zelf en zijn aanhang over te geven aan orgieën. De volgelingen van de H. Norbertus zouden zich tegen hem opwerpen om de Eucharistie te verdedigen.